

LUBOMÍR NOVÝ

EVROPSKÝ DŮM JAKO BUDOVA A JAKO DOMOV (OD PARTIKULARISMU K EMERGENTNÍMU UNIVERZALISMU)

K významným projektům odborných stavitelů evropského domu jako budovy bych chtěl přičinit několik skromných myšlenek nepraktického filosofa o domovi takovéto budovy.

1. Domoví

Evropskou *budovu* a její architekturu chápu především jako jistou konstrukční, organizační a institucionální výstavbu (srov. např. zajímavé teze Thomase Fleiner–Gerstera o federalismu jako „modelu organizace, integrace a řešení konfliktů“¹).

Domoví bych spojoval naproti tomu s těmito určeními: vymezený prostor k mé dispozici v biografickém a historickém čase, prostor mně důvěrně známý, srozumitelný, přehledný, úzký okruh spolužití s blízkými lidmi, nacházející svůj výraz v jistém společenství prožitků, hodnot a cílů, obřadů i symbolů; ze souhrnu těchto faktorů se vytváří pocit identity, jistoty, zakořenění a bezpečí.

Toto „bytí–u–sebe“ nechápu (materialisticky) jen jako odvozenou, doprovodnou „nadstavbu“ (okrasu na střeše), ani (idealisticky) jako tajnou privilegovanou „základnu“ (dům se přece staví na pevné zemi), nýbrž jako nenahraditelné, působivé, leč nikoli vždy jasně viditelné a exaktně uchopitelné duchovní centrum či lépe – duchovní klíma, které se nenachází nikde a přitom je všude. Bez této „péče o duši Polis“ (řčeno s J. Patočkou) by se dům stal pouze konstrukcí zdiva, v lepším případě – noclehárnou.

¹ Fleiner – Gerster, Thomas: *Acht Thesen zur Aktualität des Föderalismus als Ordnungs-, Integrations- und Konfliktlösungsmodell*. Grusswort zur Gründungsfeier des „Deutschen Instituts für Föderalismusforschung“. In: *Mitteilungen des DIF*, Heft 2, Hannover, April 1993, S. 8–12.

2. Přezkoumat evropskou ideu

Ještě nedávno, po rozpadu východního bloku (a v jistém smyslu: komunistického univerzalizismu, s koncem „poslední bitvy“), se zdálo, že duchovním pojátkem nové sjednocené Evropy se stane „evropská idea“, evropský univerzalizismus a jeho dědictví: anticko–křesťanská tradice, formulace práv člověka a občana, racionalisticko–technické pojetí civilizace, – a že zbývá jen připojit postkomunistické země k evropskému domu jako přístavek.

Sama tato evropská idea není bezrozporná: připomenu např. spory o osvícensko–racionalistickou tradici, o technologický rozum či antropocentrismus, vnitřní diferenciaci (a dezintegraci) křesťanství, rozvoj sekularizačních procesů anebo paradox, že myšlenkové systémy, jež posloužily jako inspirace pro bludné a tragické cesty (fašismus, komunistická „Heilsgeschichte“), nevznikly někde na okraji Evropy, ale z krizí nejrozvinitějších zemí s velkou tradicí evropské duchovní kultury.

V podmínkách bipolárního světa se navíc evropská idea chápala tu úžeji (jako západoevropská), tu šířeji (jako atlantická, tj. západoevropsko–severoamerická, západní). K tomu se přidružují další otázky: má být evropská idea (západoevropská či o východní Evropu rozšířená) míněna v sémantické opozici k severoamerické, k „amerikanismu“? Anebo se po rozpadu bipolárního světa stal západoevropsko–severoamerický kulturní model oním kýženým novým univerzalizmem, novou variantou „konečného řešení dějinné hádanky“, a celý problém spočívá v tom, jak tento model uvést v život na celém světě?

Problémy postkomunistických zemí vyvolaly v západní Evropě obavy o to, co s „druhou Evropou“ (a s rozmachem „východních“ partikularismů): vlna dezintegračních tendencí, projevů nacionalismu, destabilizace, ba přímo občanských válek – to vše se vykládalo jako průvodní jevy rozpadu totalitarismu a důsledek nerozvinutosti tržního hospodářství, nestability pluralitní demokracie a občanské společnosti a ovšem – dlouhodobě narušených svazků s evropskou duchovní kulturou.

Brzy se však objevuje zpětné působení této vlny, třebaže v odlišných podmínkách: také ve vyspělých demokratických zemích Západu sílí projevy partikularismu, nacionalismu, odstředivých tendencí, xenofobie nebo alespoň – euroskepticismu.

Načrtl jsem několik etap a rysů duchovního stavu v nově se utvářející Evropě proto, abych naznačil složitost procesu výstavby evropského domovi: nová situace vyžaduje po mém soudu nejen jednostranné sebezpřetvoření mentality v postkomunistických zemích, ale též přezkoumání „evropské ideje“, kritickou sebereflexi západoevropsko–amerického kulturního modelu, pochopení otázky vztahu mezi

partikularismem a univerzalismem jako *společného* (byť z odlišných podmínek vyrůstajícího) problému *celé* Evropy (a nejen jí).²

Partikularismus je posilován i protiuniverzalismem, pluralismem a relativismem, jenž se uplatňuje v diskusích o postmoderně, snažících se – alespoň negativně – najít výraz pro přelomovost doby: Bůh je mrtev, člověk je mrtev. I neosobní struktury, a také Hegel a Marx je mrtev a další „velká vyprávění“ Trochu moc mrtvých, hřbitov idejí! Jsme doba poststrukturalistická, postmaterialistická, postnáboženská, postindustriální atd. – zkrátka postmoderní. Nikdo si již nemůže činit nárok na majitelství pravdy a dobra.

Chybí nám syntetizující filosofie člověka post-istické doby.

3. Nestačí pouhá negace partikularismu

Současně se v této době, kdy svět jakoby vyskočil z pantů, ukazuje, že nestačí prostá negace partikularismu. Nestačí abstraktní evropanství, ani abstraktní světoobčanství – navíc silně standardizující. Příliš velké, napřehledné celky se vzdálenými rozhodovacími centry oslabují pocit domoví, zakořeněnosti. Není snad třeba dokazovat, jak deprivatione osobnosti, ztráta intimního centra securitatis (osobního, rodinného, komunitního, ale i regionálního, nacionálního či etnického) rozmnožuje krize, disfunkce, kriminalitu, agresivitu.

Filosoficky (fenomenologicky) řečeno: existuje hlubinná antropologická potřeba vycházet ze světa „našeho života“ (Lebenswelt), z jisté fixace „stanoviště“ (Standort), které teprve nám dovoluje orientovat se ve světě, získat horizont percepce světa a otevřít se mu.

Bez jistého stupně rozvoje partikularismů je integrace křehká a univerzálně vyprázdněná. Příkladem může být národnostní otázka.

Evropa byla a bude silně multikulturním a multinacionálním společenstvím. Vždyť samo formování moderních národů patří také k dědictví evropanství. Tento proces ovšem probíhal nerovnoměrně (srov. Masarykův výrok ve spise Rusko a Evropa z r. 1913: „Rusko je tím, čím Evropa byla...Rusko je také Evropa“) – na Západě utvářením státních národů (Staatsnationen), na Východě – národů jako jazykově kulturních společenství bez vlastní státnosti (Kulturnation). To bylo ve své době chápáno dokonce jako součást emancipačních a demokratizačních procesů, ba jako naplňování univerzalismu (u Herdera a Masaryka – jako uskutečňování univerzálních ideálů humanitních). Ostatně, ke konstituování mladých států, národů a etnických skupin v Africe přispěla vydatně (přímo či nepřímou) evropeizace (anebo – jinak řečeno – kolonizace) tohoto kontinentu.

Zdravý patriotismus má své pozitivní stránky, může být zdrojem sebevědomí, motivací pro podnikání, práci, kulturní tvorbu (srov. výkony Československa v období mezi dvěma válkami, reakce Američanů po Pearl Harboru, nevídané

² Srov. k tomu – R a u l e t, Gérard: *Zur kritischen Theorie Europas*. In: Mesotes, Nr. 2, Wien 1993, S. 179–193.

úsilí Němců o obnovu země po prohrané válce nebo odpor Poláků a Maďarů proti stalinismu).

Projekty evropského domu právem počítají s rozvojem partikulárních komponent, jak je vyjádřeno např. v citovaných Tezích Fleiner–Gerstera: „zkušenostní hodnota mnohotvárných, rozlohou malých demokracií“; „uznání autonomních skupinových práv“; „skutečná autonomie pro regiony a obce“ jako záruka větší pružnosti rozhodování; „svoboda náboženských, jazykových, teritoriálních nebo kulturních společenství“ jako předpoklad svobody jednotlivce; „sociální vyrovnání mezi různými regiony“; demokracii ve federálním státě vybudovat na „daných malých a nejmenších demokraciích“.³

4. Deformace partikularismů: uzavřenost a ztráta vertikality

Pervertované podoby partikularismu jsou po mém soudu spjaty se ztrátou vertikality a s uzavřeností, tj. s narušením vztahu k vyšší a širší celostnosti, což vede k vytváření náhražkových identit a regionálních fundamentalismů.

Z hlediska filosofickoantropologického nachází tu svůj výraz ambivalentnost domovi jakožto stanoviště. Domovi jako přirozené existenciální stanoviště (jež původně vytváří možnost otevřít se světu) stává se faktorem limitujícím: petrifikuje člověka (a jeho užší či širší skupinu) v uzavřeném horizontu. Pravá identita, pravé bytí–u–sebe vyžaduje posunovatelnost horizontů, jejich pohyblivost od jednoho k druhému. Identita není odvoditelná ani přečitelná z rigidní substance, nýbrž z interakce, jako výsledek procesu, jako dění pravdy, *veritas in actu* (Merleau–Ponty: *vérité à faire*).

Příkladem může být Masarykova filosofie národa: „Vyslovit myšlenku lidství česky“, což také znamená „Vyslovit myšlenku češství lidsky“. Národ není podle Masaryka něčím hotovým, jazykem a kulturou pouze daným, není „krví a půdou“ (*Blut und Boden*), nýbrž je úkolem, tvorbou. Kvalita národa (při veškerém respektu k dědictví) leží před námi, závisí na stupni osvojení a spoluutváření obecně lidských hodnot.

Bez této otevřenosti, bez vědomí toho, že již na úrovni partikulárního promítají se momenty univerzálního, bez rozumění druhému není pravé sebeidentity. Bez vědomí sounáležitosti s vyšším celkem se jednatelce mění v asociální individuum, rodina v klan, komunity, regiony, národy či státy v etnocentrická společenství, která svou agresivitou ohrožují nejen ty druhé, ale též kvalitu vlastní identity. Z domů, budov a bytů se stávají doupata.

Krátce řečeno: k účinnému překonání pokřiveného partikularismu potřebujeme nový, organický univerzalizmus.

³ Fleiner – Gerster, Th.: l. c., s. 9–12.

5. Emergentní univerzalismus

Každá partikulární jednotka utváří svůj soubor znaků a hodnot, tedy vlastně jistý partikulární či regionální univerzalismus (*esprit du corps* v rodině, obci, ve státě), skrývající v sobě nebezpečí, že zejména velké a silné státy (národy či socio-kulturní regiony) budou své partikulární univerzalismy (vyjadřující jejich partikulární zájmy) vydávat za obecně platnou vzorovou normu a chovat se jako nositelé světových (nebo evropských) dějin.

Jak dospět k novému univerzalismu jako nejvyššímu měřítku? Nejvyšším univerzalismem může být po mém soudu fenomenologicko–strukturální filosofie světového lidství jako celku, humanologie z hlediska hrozby sebezničení lidstva. Nový univerzalismus nechápu jako vymezení abstraktně antropologické substance, vypočitatelné schematiky světa ani jako soupis zjevených pravd, nýbrž jako pracné, mnohotvárné a rozporuplné procesy hledání společných, obecně platných regulativních idejí. Je paradoxní, že je k tomu zapotřebí promyslet do konce tu skutečnost, že člověk je konečný a nesuverénní, že každé lidské pojetí světa je jen partikularismem, obecně lidským partikularismem a že v tom smyslu vlastně žádný pevný a jednoznačný univerzalismus není možný.

Za cenný a inspirativní příspěvek k této diskusi považuji Hassnerovo rozlišení pojmu univerzalismus ve stati „K pluralitnímu univerzalismu?“⁴:

1. Duch uskutečňující se v dějinách (např. v Comtově či Hegelově pojetí). –
2. Univerzální kultura jako syntéza zvláštních kultur. – 3. Dimenze transcendence (Boha, Bytí) jako základu všech věcí. – 4. Univerzálně konstituované z nitra individua (Sv. Augustin: *in interiore homine habitat veritas*). Uplatňuje se tedy hledisko exteriority–interiority, pojetí exogenní či endogenní.

V tomto rámci bych formuloval následující opěrné body možného, myslitelného univerzalismu.

1. Uznat otevřenost bytí a otevřenost druhým, dialogickou povahu člověka, dosah obecně lidského partikularismu, pluralismu a pohyblivosti horizontů. Mezi mým stanoviskem, „světem mého života“ (*Lebenswelt*) a celkem bytí nachází se velice důležitý a mnohotvárný mezisvět (Merleau–Pontyho „*intermonde*“), svět intersubjektivních sociálních a kulturních vztahů a významů, svět jazykové komunikace aj.

2. Odmítat fundamentalismy (které představují obrácenou stranu vykořeneční, ohroženosti, méněcennosti, totálního relativismu a nihilismu). Vycházet z vědomí toho, že jistý nás přesahující řád (*ordo rerum et idearum*) existuje: že jest, ale co jest a jak jej zdůvodnit – o tom lze do nekonečna diskutovat (z hlediska katolického, protestantského, islámského, liberálního nebo laického pojetí světa). Z toho vyplývá – např. v náboženské otázce – důsledný ekumenismus: žádná lidská autorita nemá právo mluvit jménem Boha (nebo Dějin atd.), vést svaté války, odsuzovat jinak smýšlející k smrti.

⁴ Hassner, Pierre: *Vers un universalisme pluriel?* Esprit, Nr. 12, Paris 1992, s. 106.

3. Univerzalismus ve smyslu uskutečňování všeobecného ducha v dějinách je pro většinu lidí sotva přijatelný. Pokud můžeme mluvit o jistém obecném civilizačním procesu, ten je vždy zprostředkován specifickými dílčími historicitami jako důsledek diferencovaných zkušeností, jež v průběhu vlastních dějin a v dialogu s druhými vyhodnocujeme a dáváme vynořit se obrýsem konsensu. Tento univerzalismus zdola a zevnitř bych nazval emergentním univerzalismem. Domnívám se, že něco podobného má na mysli M. Waltzer, když ve studii „Dva univerzalismy“ píše o „re-iterativním univerzalismu“ (na rozdíl od univerzalismu zhora a zvnějšku).⁵

4. Výrazným projevem dnešního emergentního univerzalismu je např. soubor lidských a občanských práv: soubor nedokonalý, příliš často porušovaný, namnoze i rozporuplný, přesto však mnoha lidmi přijímaný jako soubor regulativních idejí. Na rozdíl od totálního relativismu jsem přesvědčen, že racionální (vědecké) výpovědi mají větší váhu než neověřená a mlhavá tvrzení, že jsme schopni a povinni rozlišovat dobré a zlé a že jisté vyšší hodnoty zkrátka platí. Bez tohoto přesvědčení nelze mluvit, jednat, rozhodovat se, přebírat odpovědnost. Nezávazně lhostejná tolerance má v tomto smyslu své hranice.

Věřím, že uznání těchto opěrných bodů emergentního univerzalismu může alespoň do jisté míry přispět k posílení rozměru domoví v evropské i světové budově.

DAS HAUS „EUROPA“ ALS GEBÄUDE UND ALS HEIM (VOM PARTIKULARISMUS ZUM EMERGENTEN UNIVERSALISMUS)

Ohne Sorge für das Heimische, für das Bei-sich-Sein unterstützende geistige Klima wird das Haus „Europa“ zur blossen Konstruktion von Mauern und Wohnungen. Die geistige Lage in Europa macht eine Überprüfung der „europäischen Idee“ erforderlich, nicht nur eine Selbsttransformation der Mentalität in den postkommunistischen Ländern, sondern auch eine Reflexion über das westliche Modell, eine neue Auffassung des Partikularismus-Universalismus-Problems als einen gemeinsamen Problems des ganzen Europa (und nicht nur Europas). Es fehlt uns eine positive synthetisierende Philosophie des Menschen der post-ischen Zeit.

Wir fühlen, dass eine blosser Ablehnung der Partikularismen nicht genügt. Ohne Entfaltung des Partikulären kommt man zu einer gebrechlichen Integration und zu einem entleerten Universalismus. Andererseits, die entarteten Partikularismen sind mit dem Verlust der Vertikalität und mit einer Geschlossenheit verbunden, was zum Konstruieren von Ersatz-Identitäten und zu den regionalen Fundamentalismen führt.

Stützpunkte eines neuen, organischen Universalismus: 1. Die Offenheit dem Sein und den Anderen. 2. Die Ablehnung von Fundamentalismen. 3. Universalismus als Verwirklichung des allgemeinen Geistes ist für die Mehrzahl der Leute schwer annehmbar. Wenn es einen gewissen allgemeinen Zivilisationsprozess gibt, so wird er immer durch die spezifischen Teilhistorizitäten vermittelt als Folge differenzierter Erfahrungen, die man im Laufe eigener Geschichte und im Dialog mit den Anderen bewertet und die zum gewissen Konsens führt. Diesen Universalismus von unten und von innen bezeichnet der Verfasser als emergenten Universalismus.

Príspevek prednesený na sympoziu „Federalismus a architektura evropské integrace“, které uspořádal Ústav politických věd tübingenské univerzity ve dnech 13. – 18. února 1994 v Blau-beuren.

⁵ Waltzer, Michael: *Les deux universalismes*. Esprit, Nr. 12, Paris 1992, s. 114–133.